

# Natur och plats i nordisk lyrik

Af Anna Smedberg Bondesson

## 1. Introduktion

Människan och platsen, den natur, det landskap och den region, det land och den nation, den världsdel som människan bebor eller bereser, och berättar om, har alltid och kommer alltid att finna sig i ett dialogiskt förhållande med vartannat. Vi både präglas av och präglar platser.

Låt oss utgå från fyra olika och helt vitt skilda platser i Skandinavien. Det rör sig först och främst om storstaden och huvudstaden Köpenhamn i Danmark. Vidare är det fjälllandskapet i Volda respektive hamnstaden Trondheim, båda i Norge. Och slutligen utgår vi också från tätorten Kristianstad. Kristianstad ligger i ett våtmarksområde under havsnivån. En gång grundades staden av den dansk-norske kungen Kristian IV, men liksom resten av Skåne tillföll den Sverige efter freden i Roskilde 1658.

Tanken är mångfaldigt dialogisk. Vi kan föra en dialog med varandra kring och med våra olika platser. Vi kan samtidigt fundera över hur platser präglar oss och hur vi sätter vår prägel på olika platser i kraft av hur vi förstår dem. Platser "skapas" genom hur vi uppfattar dem genom andras och egna mer eller mindre litterära berättelser om dem, genom hur vi skildrar dem för oss själva och varandra och hur dessa olika sorters berättelser i sin tur går i dialog med varandra.

*Framför allt ska vi föra en dialog kring hur vi kan ANVÄNDA OSS AV OCH ARBETA MED KONKRETA PLATSER i vår egen framtida litteraturundervisning i svenska, danska, norska och i grannspråk i ett hållbarhetsperspektiv. Relationen till – samt vår förmåga att kritiskt och kreativt tolka skildringar av – platsen och naturen, som omger oss, hänger nämligen också samman med hur vi ser på vårt ansvar och våra möjligheter att förändra på vilket sätt vi bebor och bereser och litterärt gestaltar och tolkar vår planets olika platser, andras såväl som våra egna.*

### **Lärandemål för dagen är att bli klokare på:**

- hur litterärt eller på annat sätt gestaltade föreställningar om natur och plats formar hur vi faktiskt uppfattar och ser dem
- hur litteratur och kultur rentav kan ändra våra föreställningar om naturen och platserna

- hur du kan arbeta med litteraturens och mer specifikt lyrikens olika platser ur ett kritiskt och kreativt hållbarhetsperspektiv

### Lässtopp (frågor att diskutera tillsammans)

- Har du en plats du kallar ditt hem? Och vad är det för slags plats? Är det ett hus, en by, en bygd, en stad, en region, ett land eller en världsdel? Vad kännetecknar i så fall det du kallar ditt hem och din hembygd eller hemort? Och vad är skillnaden på att vara borta och att vara hemma?

## 2. De höga fjällen och de platta slätterna

Sveriges nationalsång skriven av Richard Dybeck är en hyllning till Norden och den tilltalar Norden som ett du: "Du gamla, du fria, du fjällhöga Nord!" Utöver de positiva adjektiven "gamla" (det anses positivt om ett land att vara gammalt, det vill säga med en rik historia) "fria" har vi ett tredje adjektiv som är "fjällhöga". Så här lyder den första strofen:

*Du gamla, Du fria, Du fjällhöga nord,  
Du tysta, Du glädjerika sköna!  
Jag hälsar Dig, vänaste land uppå jord,  
Din sol, Din himmel, Dina ängder gröna.  
Din sol, Din himmel, Dina ängder gröna.*

*Du tronar på minnen från fornstora dar,  
då ärat Ditt namn flög över jorden.  
Jag vet att Du är och Du blir vad Du var.  
Ja, jag vill leva jag vill dö i Norden.  
Ja, jag vill leva jag vill dö i Norden.*

Det norra Sverige har ju precis som Norge en hel massa fjäll. Ivar Aasens "Nordmannen" som fungerar som en alternativ nationalsång i Norge och som oftast går under titeln "Mellom bakkar og berg" inleds med de talande orden:

*Mellom bakkar og berg utmed havet  
heve nordmannen fenge sin heim.*

Men det södra Sverige är ju precis som Danmark i stället ganska platt som landskap. Sverige hamnar i själva verket mitt emellan Norge och Danmark som utgör extremerna. Faktum är att man gärna ställer upp en motsatsrelation när man jämför Norges och Danmarks natur: det vertikala eller lodräta Norge mot det horisontella eller vågräta Danmark.

Och det är inte självklart vad och vem som vinner i "tävlingen" mellan den ena och den andra extremen, eftersom det ju är en smaksak och en vanesak. Den store danske diktaren N. F. S. Grundtvigs kända psalm "Danmarks Trøst" eller "Langt højere bjerge" inleds med strofen:

*Langt højere bjerge så vide på jord  
man har, end hvor bjerg kun er bakke;  
men gerne med slette og grønnej i nord  
vi dannemænd tage til takke;  
vi er ikke skabte til højhed og blæst,  
ved jorden at blive, det tjener os bedst.*

Man kan fundera på vad det låga perspektivet kan innebära. Är det något i grunden gott eller kan det också stå för något slags Jantelag-princip, det vill säga "du ska inte tro att du är något"?

Kanske kan vi förklara det typiskt svenska ordet LAGOM, som betyder varken för mycket eller för lite, som ett uttryck för det mellanläge mellan extremerna som den svenska naturen, sammantaget sett, intar mellan Norge och Danmark. Och hursomhelst kan det vara värt att fundera över på vilket sätt våra nationalsånger eller andra sorters litterära texter bidrar till att forma och rentav omforma våra likheter, olikheter, våra gemensamheter och annorlundaheter. Här kan begreppet *föreställd gemenskap*, eller på engelska, *imagined community*, hjälpa oss att se och förstå just på vilket sätt som vi gör oss dessa olika föreställningar om vilka vi är i relation till allt annat. Här bidrar kontrasterna mellan å ena sidan fjällen och å andra sidan de platta landskapen till att skapa skillnader som definierar oss inför oss själva och varandra. Och den sortens litteratur som då har som sitt syfte att gestalta en viss nationalitet eller annan särskild identitet är alltså aktivt med och förstärker dessa våra föreställda gemenskaper (Benedict Anderson, 1991).

## Lässtop

- Om DU skulle skriva om din egen hemort, vad skulle du då lägga vikt vid och lyfta fram som särskilt viktigt och kännetecknande? Varför?
- Den danske sångaren Michael Falch sjöng: "I et land uden høje bjerge /Vil jeg bygge, vil jeg bo" (Falch, 1986). På vilket sätt förhåller sig dessa rader till:
  - a) andra föreställningar om andra nationella självbilder och självgestaltningar?
  - b) till tidigare texter med samma självbild och självgestaltning?

Skulle man rentav i det här sammanhanget kunna tala om:

- a) en dialog på flera nivåer och kors och tvärs? På vilket sätt i så fall?
  - b) stereotyper? På vilket sätt i så fall och vilken funktion har de?
- Känner du igen dig i en eller flera av de olika texterna hittills presenterade? Det vill säga talar de till din egen föreställning om det ena eller andra landskapet? Varför eller varför inte?

## 3. Platsen i det globaliserade antropocen

I det föregående avsnittet har vi läst texter från 1800-talet. Vi har sett hur texter från den tiden var tätt förbundna med den lokala platsen. I vår tid innebär globalisering och klimatförändringar att platser beskrivs annorlunda än då. Det vi nu ska titta närmare på är tre moderna exempel från Sverige, Danmark och Norge, varav en är en rapvariant av Aasens 1800-talstext.

Litteraturen och hela kulturen kan betraktas som ständigt nya omformuleringar av vår gemensamma tillvaro här på jordklotet. Som ambition för litteraturarbetet i skolan kan man då ha att vi alla därför också ska kunna ta aktiv del i detta allomfattande samtal om vår dåtid, vår nutid och om hur vi på bästa sätt ska kunna skapa möjligheter för en framtid.

Många menar att människans påverkan på naturen idag är så stor att det föranleder behovet av ett nytt namn för denna nya geologiska tidsålder: antropocen (Crutzen, 2002). Och själva denna insikt och detta erkännande om att det är här vi befinner oss i tid och rum innebär att vi idag måste tänka PLATS på ett helt annat sätt än vad författare under romantiken gjorde: den lokala miljön fungerar inte längre på samma stabila sätt som förr när allt är globaliserat.

Men det betyder tyvärr också att vi inte har kontroll över de fruktansvärda konsekvenser som vår påverkan på naturen har lett till. I vår globaliserade värld är vi alla en del av allt trots att det

som sagt oftast ligger utanför vår kontroll att påverka i stort. Här blir det desto viktigare att vi också i det lilla och det lokala, trots att det lokala också är globaliserat, finner vägar att tillsammans och från olika håll kunna bidra till en kollektiv strävan.

Pandemier är för övrigt väldigt bra konkreta exempel på hur gränsen mellan människa och djur, mellan globalt och lokalt, blir utplånad och förlorar innebörd. Eva Ströms dikt "Global syntax" inleds med raderna där COVID-19 används som tecken på vårt globaliserade tillstånd, där alla våra futila försök att skydda oss blottläggs:

*Den globala utvecklingen  
är för tillfället bromsad  
av en nanopartikel  
med storleken 0,12 mikrometer.  
Just nu fylls varje strand av förbrukade munskydd  
och fiskarna sväljer allt som människan  
i sin enfald tillverkat för att skydda sig själv.*

Men globaliseringen för också en massa gott med sig, när det handlar om att skapa nya kreativa kombinationer av vad vi uppfattar som lokalt och vad vi uppfattar som globalt. Nya kulturmöten kan få oss att få syn på inte bara världen i stort utan också det egna hemkvarteret på nya sätt och i nya ljus, vilket kan vidga perspektiven och minska inskränktheten. Detta perspektivvidgande är också en hållbarhetskompetens, eftersom det aktiverar såväl kreativitet som kritiskt tänkande (Wolrath-Söderberg, 2016).

Den förhållandevis nyskrivna "Ramadan i København" var resultatet av en tävling och utlöste viss debatt när den gjorde sitt inträde i *Højskolesangbogen*. Där gestaltas eller åtminstone underförstås platsen Nørrebro under fastemånaden, och den följer ett dygns mönster av olika sorters ljus. Den andra strofen som skildrar solen och dagen lyder:

*Solen den når sin top  
Cyklerne i en strøm  
Varmen i byens krop  
Blikket er fyldt af drøm  
Lys på lys  
Kæmper for at finde vej*

*Hånd ved hånd*  
*Ramadan i København*

Genom att på det här sättet låta den globaliserade världen få lokal förankring ställs samtidigt också våra invanda föreställningar om vad som är borta och vad som är hemma för vem och på vilka villkor på ett intressant och suggestivt sätt på ända. Cyklarna och värmen är här och nu och för alla på samma plats, blickarna är allas, och vi ser både samma och olika saker när vi tittar. Drömmarna är både individuella och kollektiva, och i ljus på ljus kämpar vi alla på olika sätt, både bokstavligt och bildligt, med att finna våra olika vägar i livet och i världen, var och en för sig men också sida vid sida.

### Lässtopp

- Vad är skillnader och likheter mellan samtidstexterna och de texter som härstammar från 1800-talet tycker du?
- Vad betyder antropocen?
- Vad betyder globalisering?
- Och vad betyder dessa begrepp för dig i din värld och ditt liv?

## 4. Begreppet TOPOS som betyder plats

Litterära skildringar kan skapa emotionella band mellan oss och de platser vi bebor. Men de kan också ge oss verktyg att träna vår analysförmåga och vårt kritiska tänkande för att få syn på hur och varför de här emotionella banden uppstår. I den bästa av världar kan litterära texter öppna våra ögon för att dessa öppnade ögon också ska kunna "avslöja" vad de litterära skildringarna gör med oss, hur de påverkar oss i vår syn på vår omvärld.

Fast frågan är förstås i vilken mån det är just litteraturen och inte snarare de digitala-sociala berättelserna som vi omger oss med som skapar våra föreställningar om sådant som vad natur och plats är för något. I vilket fall kan vi konstatera att alltsammans ingår i ett enda stort kretslopp av formuleringar och omformuleringar av så kallade narrativ och olika sorters politiska och samhällsliga dagordningar och att vi behöver vässa våra analytiska verktyg för att kunna förhålla oss till dem och eventuellt påverka dem (Wessbo & Uhrqvist, 2021).

Ett centralt begrepp när man arbetar med platsens betydelse för litteraturen och litteraturens betydelse för platsen är **TOPOS**, som är det grekiska ordet för just plats och som inom retoriken har kommit att beteckna just litterära platser, också i en överförd och mer metaforisk mening, det vill säga olika "platser" eller olika sätt att uttrycka sig på i litteraturen. Här håller vi oss först och främst till de fysiska och konkreta platser som vi kan hitta i geografin samt de relationer som kan uppstå mellan dessa och olika litterära platser.

Vår vandring genom livet här på jordklotet, oavsett om vi är i Köpenhamn, Trondheim, Volda, Kristianstad eller någon helt annan stans, är dock lika beroende av *tiden* som av rummet/platsen, och faktum är att tiden och rummet/platsen alltid hänger tätt samman på ett helt avgörande och oskiljaktigt vis.

På grekiska heter tiden **KRONOS** medan ju rummet/platsen som sagt heter topos.

Den ryske språk- och litteraturvetaren Michail Bachtin menade att en fiktionsberättelse som exempelvis romanen alltid består av en rad identifierbara scener, enheter av tidrum, som han valde att kalla kronotopier. Sådana enheter och tidrum eller kronotopier kan man emellertid ofta finna även i lyriska texter. Begreppet är alltså bildat av grekiskans kronos och topos och betyder helt enkelt tidrum (Bachtin, 1988).

I "Ramadan i København" är kronotopin ett dygn i Köpenhamn, till exempel.

För egentligen är ju all skönlitterär text som gestaltar något i rum och tid kronotopisk. En dikt är ju oftast inte detsamma som en fiktionsberättelse, men den suggererar ändå på det ena eller andra viset fram en eller flera platser och en eller flera punkter i tid och rum. Samtidigt förhåller den sig till dessa lägesbestämningar. Låt oss därför fokusera just på den kombinerade tids- och rumsaspekten i de utvalda dikterna med referens till de fyra olika geografiska platserna Trondheim, Volda, Köpenhamn och Kristianstad. Frågor vi i det sammanhanget ställer till dikterna är därför först och främst: **Var? När?** Och först därefter: Vad? Hur? Varför?

### Lässtopp

- Vilka texter tror du har format och präglat dina tankar och känslor för din egen hemort? Det kan vara alla sorters texter, det vill säga ett vidgat textbegrepp som inbegriper inte bara skönlitteratur utan också musik, film och muntliga berättelser osv.
- Alla platser skildras ju också FRÅN en plats, ett visst perspektiv. Vilket är det bästa perspektivet att anlägga på det främmande? Är det turistens berättelse om det för dig

nya och främmande (i form av tips på sevärdheter mm) eller är det den inföddas berättelse om det för dig nya som du söker dig till i första hand? Varför?

## 5. Utopin och dystopin

Ni har säkert alla stött på berättelser, filmer och/eller romaner, om en framtid där samhället på något sätt har kollapsat, så kallade Efter-Katastrofen-scenarier. Några av er har kanske också redan i andra sammanhang stött på begreppet dystopi, som är beteckningen på denna genre. Dystopi är motsatsen till utopi, som kanske också klingar bekant för några av er?

Båda dessa ord kommer också från grekiskan och innehåller just ordet TOPOS som ju alltså betyder plats. Utopi betyder egentligen en ickeplats, det vill säga en plats som inte finns, en plats som helt enkelt är för bra för att kunna finnas på riktigt. En utopi framstår som en illusion, en ickerealistisk önskan, en idyll som bara finns som idé och i drömmen.

**Dystopin** är också ett slags dröm men en mardröm. Dystopin betecknar alltså motsatsen till utopin och betyder ordagrant en dålig plats. En vanlig och populär genre inom barn- och ungdomslitteraturen idag är den så kallade ungdomsdystopin. Det är en ungdomsroman som skildrar ett framtida skräckscenario, eller Efter-Katastrofen-scenario, ofta orsakat av just klimatkrisen.

I Ivar Aasens dikt "Nordmannen" eller "Mellom bakkar og berg ut med havet" förekommer ett slags utopi, en längtan efter och dröm om en bättre och varmare plats än den som är hemma:

*Fram på vetteren stundom han tenkte:*

*Giv eg var i eit varmare land!*

*Men når vårsol i bakkane blenkte,*

*fekk han hug til si heimlege strand.*

*Og når liene grønka som hagar,*

*når den laver av blomar på strå,*

*og når netter er ljose som dagar,*

*kan han ingen stad venare sjå.*

står det i "Nordmannen". I Runar Gudnasons rapvariant, som går i dialog med ursprungsversionen, heter det i stället:



*han tok solarium og gomla vitaminpilla  
va heime kvar kveld, såg på netflix og chilla  
og han tenkte – gjev ej slapp å lengte!  
gjev ej alltid hadde alt det ej trengde*

*gjev alt va gjevare med gjevare klima*

*gjev at voldta va ei bygd som låg i argentina*

*men når vårsola blenkte i bakkane  
symra kom, og det vart opplett i tankane  
då fikk han hug til si heimlege strand  
og måtte sei til sej sjøl at ditte her,  
det e et bra land*

I globaliseringens tidevarv ligger det nærmere till hands att geografiskt precisera vart man längtar. På Aasens tid fanns inte samma kunskap som idag om exotiska länder. Det fanns varken flygbiljetter eller internet, som gör att hela världen ligger några klick bort, bara. Idag känner de flesta till hela världskartan och har mer eller mindre direkta erfarenheter av fjärran länder och kulturer. Rapversionen illustrerar denna förändring över tid det senaste dryga seklet. Den illustrerar också påståendet i början av den här artikeln: att våra uppfattningar om olika platser påverkar hur litteraturen beskriver dessa, samtidigt som litteraturen påverkar hur vi ser på platserna. Där Aasen skriver det ospecificerade "varmere land" heter det i rapversionen "Argentina". Men klichén och figuren är den samma nu som då, vanlig i populärmusiken. Argentina finns, men är någon annanstans än här. Och när våren återkommer, försvinner längtan bort.

### Lässtopp

- Varför tror du att diktjaget i rapversionen av "Nordmannen" drömmer sig till Sydamerika – och varför just till Argentina?
- Är längtan bort allmänmänsklig eller är den kulturellt betingad? Och hur skiljer sig olika sorters längtan bort – liksom olika sorters längtan hem – åt beroende på varifrån den härstammar?

## 6. Platsbaserad litteraturundervisning i praktiken!

Låt oss tillsammans reflektera över vad ni kan ta med er från den här genomgången till *er egen undervisning*! Vad skulle en litteraturgeografisk undervisning kunna innebära i praktiken? Vad tror ni om att göra så kallade *litterära vandringar* tillsammans, det vill säga gå ut och undersöka olika litterärt gestaltade platser i verkligheten och hur skulle dessa i så fall gå till?

Och vad gäller det grannspråksdidaktiska: på vilket sätt kunde det vara en poäng att slå ihop er med en klass i ett annat nordiskt land för att tillsammans bli klokare på såväl relationen litteratur och plats som andra skandinaviska platser, litteraturer, språk och kulturer?

Utgå från er egen erfarenhet, från den egna skolgången och från era praktikperioder, och fundera över vilka texter, vilka platser och vilka sammanhang som skulle kunna vara fruktbara i undervisningen och på vilket sätt!

## 7. Referenser

Aasen, I. (2013). Nordmannen. *Symra*. T. Aarset (red.). Fagbokforlaget.

Andersen, B. (1991). *Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Ajrulovski, I, Bachiri, I., Greis, A. & Jacobi, N.C. Ramadan i København. *Højskolesangbogen, 19. udgave*. Forlaget Højskolerne.

Bachtin, M. (1988). Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik. *Det dialogiska ordet*. J. Öberg (övers.). Anthropos.

Crutzen, P. J. (2002). Geology of Mankind. *Nature* 415.

<https://web.archive.org/web/20120305010405/http://academics.eckerd.edu/instructor/carlsopr/Papers/Anthropocene.pdf>

Falch, M. (1986). "I et land uden høje bjerge". *Det andet land*. Musikalbum.

Grundtvig, N.F.S. (1839). "Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord. *Højskolesangbogen, 19. udgave*. Forlaget Højskolerne.

Gudnason, R. (2020) Nordmannen. Rapvariant. <https://nynorsk.no/om-nynorsk/ivar-aasen/nordmannen/nordmannen-rap/>

Huke, M. (2019). Fornemmelsen av Nyhavna. <https://artscene.no/2019/11/25/fornemmelsen-av-nyhavna/>

Myren-Svelstad, P. E. & Steffensen, T. (2023). *Bærekraft. Bæredygtighed. Hållbarhet: Et nytt perspektiv på dansk/norsk/svensk*. Lokaliseret på [www.nordisketemadage.nu](http://www.nordisketemadage.nu)

Ström, E. (2022). *Jag såg ett träd*. Bonniers.

Wessbo, S. & Uhrqvist, O. (2021). Bildning för hållbar utveckling – och dess potential för svenskämnets undervisning. *Tema: Svenskämnets berättelser och berättelser i svenskämnet – ett temanummer om hållbarhet. Forskning om undervisning och lärande*, 9(3), 6-27.

Wolrath-Söderberg, M (2016). Att få ihop teorier, praktik och kritiskt tänkande i seminariet – ett topiskt förslag. *Högre utbildning*, 6(1), 31-49.

*Denne temaartikel er skrevet til projektet Nordiske temadage i læreruddannelsen, der bygger på et Samarbejde mellem Københavns Professionshøjskole, Høgskolan i Kristianstad, Høgskulen i Volda og Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet. Projektet er støttet af A.P. Møller Fonden.*